

Немања АНДРИЈАШЕВИЋ

nemanja.andrijasevic@gmail.com

ПЕРИОДИКА И ИЗДАВАШТВО
СПЦ У МИНХЕНУ ОД 1945. ДО
1980. ГОДИНЕ (II)

Минхен, Немачка

Одјек религиозно-националне библиотеке Свечаник

Упркос разноврсним издањима, издаваштво Свечаника имало је противнике (Спасовић 2002: 253). Били су то представници појединих удружења из Минхена, који су протестовали. Замерали су минхенском пароху што не могу одлучујуће да утичу на црквени живот СПЦ у том граду а да истовремено не буду активни верници. Сматрали су да им чињеница да су чланови или вође појединих клубова, који су најчешће били национално усмерени, омогућава посебан или виши статус при СПЦ, што прота Алекса није дозвољавао. Неретко су очекивали да се Црквена општина у главном граду Баварске подреди клубовима или удружењима, што је представљало апсурд. Чак су се и жалили ССЦ, што је минхенски парох поменуо у извештају Патерсону. Из ове швајцарске институције долазили су, контролисали и уверавали се у супротно од тврдњи „клеветника и денунцијаната“, како их је окарактерисао минхенски парох, који је закључио да је његов „углед порастао у важним и угледним круговима благодаречи тим клеветата јер проверавањем и прегледима установљено је једно друго стање у цркви и парохији а не онако како су клеветници приказивали“ (АСПЦМ, писмо Тодоровића Милану Раковићу 18. фебруара 1961).

Ни у неким другим црквеним општинама у дијаспори није владао другачији однос према минхенском издавачком подухвату. Само су појединци подржавали Свечаник. Истовремено, један број свештенослужитеља СПЦ у Америци био је неповерљив и ускраћивао је подршку. Ово је чињено из идеолошких разлога јер поједини клирици нису могли оцу Алекси да опросте што је био свештеник при СДК. Посебну опозицију поменуо је у писму некадашњем минхенском ђакону а касније пароху Миодрагу Мији Ђурићу, из Лакаване, у САД:

... мој долазак у Минхен узнемирио је и мобилисао нарочито бивше Србијанске четнике и све заклете противнике Збора. Њима је из 'позадине' Архијерејски заменик [односи се на оснабричког пароха Милана Јовановића – ауи. *најом.*] давао инструкције. Брзо су почели да се сврставају у један фронт, да се против мене боре и да ми чине пакости сваке врсте (Тодоровић 1968: 44).

Из овог дописа сазнаје се и да је заменик епископа СПЦ за Немачку, поменути прота Јовановић, био индиферентан према Свечаниковом делима, иако је патријарха српског Германа обавестио 1963. године о значајним дометима и корисности минхенског издаваштва.¹

Може се констатовати да је уредник Свечаника имао малу и незнатну подршку из иностранства због (упитног) тумачења његове улоге у Другом светском рату. Ипак, занемарена је вишеструка корист књига које су одштампане у Минхену. Дела нису имала политички предзнак, нити су обрађивала спорне политичке теме или компликоване идеолошке односе у међуратном периоду, као и учешће десно оријентисаних Срба и Југословена на различитим странама, од 1941. до 1945. године. Клеветање проте Алексе и одбацивање Свечаникових издања, које је чинио један број Срба претежно у САД, поједини свештеници, а на крају и сам владика Дионисије Миливојевић, који је подлегао нетачним тврдњама против минхенског пароха, били су непримерени, штетни и бескорисни потези.² Штавише, поједини од њих уопште нису узели у обзир резултате дводеценијског рада, који свакако нису били ни неприметни ни занемариви. Уосталом, они нису били рукоположени нити постављени да воде црквене општине да би кажњавали поједине колеге или саслужитеље, односно прећуткивали и одбацивали ретка дела с верском или патриотском тематиком (посебно у том историјском тренутку).

Ипак, минхенско трудбеништво утицало је на заинтересоване читаоце у расејању, о чему је Ракић закључио:

Српска црква у иностранству показује велику ревност у учвршћењу Православља међу својим верницима путем књиге. Многи православци су се нашли у расејању, удаљени од својих богомоља, те је књига постала једини начин њиховог оплемењивања и узрастања у православном духу (Ракић 1971: 307).

Социјалистички режим у Југославији будно је пратио издаваштво Свечаника које је сматрао непријатељским.³ Др Радмила Радић утврдила је следеће: „Делатност реакционарних свештени-

1 АСПЦКП, Фонд: Персонални предмет О. Алекса Тодоровић, акт 287/63 архијерејског заменика за Немачку протојереја Милана Љ. Јовановића од 10.10.1963. За предано свештеничко служење СПЦ, као и трудољубље у издаваштву Свечаника, Свети архијерејски синод је на предлог поглавара СПЦ на својој седници од 22.10.1963. године (бр. 3247/зап. 517) доделио протојереју Алекси Тодоровићу одликовање – *право ношења најрсној крсти*. Првопрестолник СПЦ записао је следећу реченицу: „Протојереј Алекса Тодоровић са успехом годинама уређује религиозну библиотеку ‘Свечаник’, која много доприноси ширењу верске свести у Диаспори“. Записник је потписао владика рашко-призренски Павле Стојчевић, потоњи патријарх српски Павле (1914–2009).

2 О овоме је владика Николај обавестио проту Алексу у више наврата, нпр. у већ поменутом писму на празник Мироносица 1953. године.

3 Закључак је изведен на основу документације пронађене у Архиву Југославије (А), Фонд: Савезна комисија за верске послове, 144-1-1.

ка и епископа у емиграцији контролисана је преко Министарства иностраних послова ФНРЈ и обавештајних органа УДБ-е“ (Радић 2002: 369). Др Вељко Ђурић Мишина истакао је:

У Министарству иностраних послова постојао је Одсек за емиграцију који је пратио, између осталог, рад црквено-школских општина Српске православне цркве у иностранству. [...] Највише проблема имао је са свештеником Алексом Тодоровићем из Минхена (Ђурић 2002: 1396).

Из истраживања проф. Душана Петровића, ректора Богословије у Сремским Карловцима у пензији, може се установити да се у написима о СПЦ у времену објављивања Свечаника та чињеница у ФНРЈ/СФРЈ уопште није помињала у јавности (упоредити: Петровић 2016). Та пракса је највероватније спровођена да се не би рекламирало или популарисало издаваштво СПЦ у расејању. Заправо, изостанак негативних или критичких прилога, помињањем макар и констатације о појави оваквог издаваштва при СПЦ, може се протумачити жељом да се негативистичким или карикатуралним писањем ипак не пробуди макар и најмања радозналост за верска питања, односно улогу СПЦ и њене активности у иностранству, а посебно у Минхену. О односу југословенске власти према књигама верске садржине из иностранства илустративно говори и следећи податак:

Почетком педесетих година у Југославију је почео да пристиже велики број пошиљки верских књига, од разних верских организација у иностранству. Пошиљке су пристизале у виду поклона. Државни органи су сматрали да је „политичка штета од те литературе велика“ и настојали су на све могуће начине да отежају дотур тих књига. Из разлога политичког опортунитета, нису формално устајали против дозволе увоза, али су на крају увели царине на ове публикације (Радић 2002: 256).

Међутим, за библиотеку Свечаника (про)чуло се у ФНРЈ након штампања књиге оца Јустина Поповића *Философске урвине* 1957. године. Предговор овом делу написао је проф. Слијепчевић (1957: 5–8).⁴ Јањић сматра да је ова књига

постала тајни бестселер православних српских интелектуалаца и први знак обнове наше богословске мисли. Данас је тешко разумети, а вредно би било забележити, да је уношење те књиге у тадашњу Југославију било кажњиво, тако да се она читала као посебно опасно антикомунистичко штиво (Јањић 2015: 142).

4 У међу аутору рада 8.6.2018, владика Атанасије Јевтић истакао је: „Слијепчевићев текст у *Урвинама* више говори о њему, него о о. Јустину. Мало је људи схватало Светог Аву Јустина. Један од њих је био Свети Николај [Велимировић].“ Слијепчевићу је отац Јустин предавао у Богословији у Призрену Свето писмо Новог завета и немачки језик, а био му је и васпитач. У међуратном периоду сарађивали су у издавању часописа *Хришћанска мисао*, који је Слијепчевић уређивао.

Истовремено, благодатноинтелектуални импулс пренео се и на младе душе у социјалистичкој Југославији. Стога је умесно пренети запажање и сећање епископа проф. др Иринеја Буловића:

У своје време сам, – колико се сада, после толико деценија, присећам, – у готово дечачким данима, као гимназијалац у Сомбору, био у прилици да први пут у животу прочитам било какав текст из пера оца Јустина Поповића. У то време то није било нимало једноставно. Његови текстови углавном су били штампани у Минхену, у познатој библиотеци 'Свечаник', али овде, у време идеолошког монопола тадашње једине владајуће партије, није их било могуће набавити, а и ако би их неко читао, то се сматрало актом субверзије против државе. Ја се сећам да ми је неко био дао на читање збирку његових чланака и расправа, вероватно *Философске урвине*. Ни до дана данашњег не заборављам тај утисак, ту потресеност коју сам осећао, са једне стране због лепоте и оригиналности његовог језика, његовог нарочитог начина изражавања, а са друге стране, због дубине мисли и снажних духовних и богословских порука које тада нисам у потпуности ни разумевао (Буловић 2015: 20–21).

Мила Јанковић⁵ је већ 1997. године за ову едицију констатовала „да ће остати трајно забележена у историји српског хришћанског издаваштва“ (Јанковић 1997: 156). Протојереј-ставрофор Зоран Андрић назвао ју је „каријатидом српске духовности у дијаспори“, наводећи да Свечаник

већ семантичким корењем програмски обједињује светост и светлост у ентитет који је постао историјска и метаисторијска парадигма духовног надахнућа и богословско-литерарне свести Срба у расејању. Временски лук излажења „Свечаника“ – готово три деценије – континуитет прегнућа и аскетска преданост његових посленика чини ову едицију јединственом у свеколиком писаном парадозису српске дијаспоре (Андрић 1997: 85–86).

Он ауторе чија су дела штампана у овој религиозној библиотеци сврстава у *monumenta serbiae*, закључивши:

На домостројној синергији епископа др Николаја Велимировића и протојереја Алексе Тодоровића леже темељи 'Свечаника'. Први је алфа његовог настанка, други је омега његовог постојања илити симбиотичка конвергенција дива духа и дива воље (Андрић 1997: 85–86).

Престанак издавачке делатности Свечаника

Почетком седамдесетих година 20. века, отац Алекса почео је да размишља о престанку излажења календара. Ипак, тај наум поделио је са својим пријатељима и сарадницима из ЦО у Минхену, однос-

⁵ Мила Јанковић је ћерка књижевника Борислава Михајловића Михиза, односно супруга Милана Јанковића, некадашњег председника ЦО Минхен.

но није самовољно одлучивао о томе. На ово упућује његово писмо послато у Диселдорф 28.1.1972. свештенику Добривоју Ђилерџићу.⁶

При одлуци сам да обуставим даље штампање календара СВЕЧАНИК. Влајко⁷, Ђоко⁸ и други ме одвраћају од те одлуке и моле да се продужи штампање. Видећу како ће бити на седници Епарх. Савета у Лондону. Свакако ће бити речи и о календару, па ћу се тада дефинитивно одлучити (АСПЦМ, Фонд парохија 1971–1972).

Отац Алекса желео је да најпре саслуша шта о овом науму мисли његов надлежни епископ, браћа свештенослужитељи, као и сарадници, па је намеравао да тек онда донесе одлуку. У истом писму истакао је и да Најдановић⁹ очекује да у Свечанику објави дело *Три српска великана*¹⁰, премда уредник није сигуран да ли је ово изводљиво. Ипак, књига је одштампана 1975. године. Ово је уједно и последње штампано издање минхенске религиозно-националне библиотеке. Последњи календар с верском читанком одштампан је за 1972. годину. Стога је могуће закључити да је минхенски парох решио, након свих мишљења које је саслушао, да обустави штампање календара с верском читанком.

Требало би имати у виду и да је у поменутом периоду владика Лаврентије седиште тадашње Епархије западноевропске и аустралијске пребацио из Лондона у Диселдорф, 1972. године. Већ следеће године епархија је названа западноевропска. Ово је подразумевало да се епископ Лаврентије у потпуности предао служењу просторно мање епархије и да је ређе путовао. Доказ написаног јесте и чињеница да је убрзо по преласку у Диселдорф започео велики корак – епархијско издаваштво. Купљена је штампарија и оформљена је издавачка кућа. Потом се приступило припреми капиталног издања

6 Ђилерџић (1920–1995) је завршио гимназију у Краљеву и уписао Богословију у Призрену. Био је добровољац Петог добровољачког пука СДК. Оженио се Немицом Маријане са којим је добио троје деце: Петра, Веру и Андрију. Био је парох у Лингену, Оснабрику и Диселдорфу.

7 Проф. Влајко Влаховић (1908–1992) предавао је у Богословијама у Битољу и на Цетињу. Један је од плодних емигрантских писаца који је живео и радио у Минхену, а спада у ретке који су се вратили у Југославију након вишедеценијског изгнанства. Умро је и сахрањен у Црној Гори.

8 Проф. др Ђоко Слијепчевић (1908–1993), научник и историчар цркве, матурирао је у Богословији у Призрену, дипломирао и докторирао на ПФФ у Београду. Због своје политичке улоге у међуратном периоду и рада у корист окупатора послератни режим прогласио га је за „ратног злочинца“ у Југославији 1945. године. Емигрирао је и остатак живота провео најпре у Швајцарској, а затим у Немачкој. Објавио је велики број чланака и књига. Његово најпознатије дело је *Историја Српске православне цркве* у три тома.

9 Димитрије Најдановић (1897–1986) био је у међуратном периоду универзитетски професор, а после Другог светског рата емигрантски свештеник, најпре у Енглеској, а потом и у Америци.

10 У питању су Његош, Ђура Јакшић и владика Николај.

– *Сабраних дела* владике Николаја Велимировића, која су први пут тада прикупљена, обједињена и штампана у 12 томова, након више од 20 година после смрти овог архијереја (Велимировић 1976–1986).

Према мишљењу аутора рада, отац Алекса, који је увек био одан и веран мајци цркви – Патријаршији СПЦ у Београду, као и Епархији СПЦ у Немачкој – што потврђују и бројни дописи у АСПЦМ као и у АСПЦКП, а што је у свом мејлу назначио и владика Лаврентије, одлучио је да препусти млађима вођење обимнијих издавачких делатности. Уосталом, када је одштампана последња књига едиције којом је успешно руководио, он је имао 76 година.

Током трајања религиозно-националне библиотеке одштампана су 22 годишња црквена *Календара са верском чиианком*, 27 књига, један билтен и 20 листова *Светиа Србија, њоздрав Свечаника*. Тираж свих издања био је најмање 250.000. Ово је број који се може израчунати са сигурношћу на основу следећих параметара. Сваки календар имао је тираж од 5.000, књиге су биле штампане по 1.000, 1.500 или 2.000 примерака (поједине су имале друго издање, нпр. *Жетиве Госиодње*), лист *Светиа Србија, њоздрав Свечаника* по 5.000, а објављено је 20 бројева. Број који је наведен је неупитан, а претпоставка аутора рада јесте да је одштампано више од 300.000 примерака Свечаникових дела. Хипотеза је заснована на архивским документима, који се налазе у АСПЦМ. Прегледањем свих аката о Свечанику, као и свих писама у којима се ова едиција помиње, дошло се до наведеног обима тиража.¹¹

Закључак

После завршетка Другог светског рата, упркос тешким животним околностима у разрушеној Немачкој, покренут је парохијски живот Црквене општине Српске православне цркве у Минхену. Убрзо је започето и парохијско издаваштво, превасходно духовног и националног садржаја. Уопштено, оно би могло да буде подељено на два периода:

– први, од 1945. до 1950, који карактерише почетно стваралаштво, односно конституисање организованог верског живота, од чега је издаваштво часописа *Живои и рад* само један део;

– други, од 1950. до 1980, који одликује уредан парохијски поредак, који је предводио једини свештеник у главном граду Баварске – прота Алекса. Врхунац његовог мисионарског рада представља руковођење српском православном религиозно-националном библиотеком Свечаника, највећом такве врсте у тадашњем свету.

¹¹ Занимљиво је да се у библиотеци ЦО Минхен не налази ниједан обједињен комплет издања библиотеке Свечаник – нити књига, нити календара, нити билтен, као ниједан примерак листа *Светиа Србија, њоздрав Свечаника* већ само неколико књига и календара.

Иако су били притиснути немаштином, Срби су се организовали и штампали лист *Живой и рад*. Приметно је да су водећу улогу у уређивању имали интелектуалци, односно професори и доктори појединих научних области. И из данашње перспективе може се констатовати висок ниво радова који су објављени у поменутом часопису. Ово сведочи о постигнутом значајном и завидном интелектуалном и верском нивоу. Кад се узме у обзир да је прота Алекса још 1953. указивао на „велику оскудицу у богословској литератури“, онда се свакако може закључити и важност и корист објављивања четири броја листа *Живой и рад* још током 1947–1948. године. Премда су аутори исказивали своје неслагање с новим друштвено-политичким уређењем у Југославији, ипак у наведеном часопису није било (идеолошких) расправа оних који су током Другог светског рата припадали различитим странама. Паралелно су објављивали они који су били блиски ЈНП Збор или ЈВУО.

Доласком протојереја Алексе Тодоровића на место пароха СПЦ у Минхену 1950. године, започело се с редовним богослужењима, облажењем бројних Срба смештених по логорима за расељена лица, прецизним и уредним вођењем архиве Црквене општине, сарадњом с немачким државним институцијама и међународним организацијама. Против недостатка писане речи, који је констатовао, прота Алекса борио се активно и предано. Био је подржан духовним и очинским старањем владике Николаја, с којим је посвећено основао и водио религиозно-националну библиотеку Свечаник. Ова едиција издржавала се новцем који је прибавио изгнани епископ жички, као и добровољним прилозима оних који су добили књиге, календаре с верским поукама и друга гласила. Након упокојења владике Николаја, отац Алекса старао се и о финансијама. Све набројано указује на превасходну мисионарску страну овог издавачког подухвата. Стога се с правом може закључити да је појава Свечаника одиграла изузетно велику верску, националну, мисионарску, образовну, културолошку и просветитељску улогу, посебно у периоду у коме се ничему сличном није поклањала пажња нити у отаџбини нити у расејању. Верска добит огледа се у храњењу душа и интелекта свих оних који су осећали духовну глад и жеђ у емиграцији, али и у социјалистичкој Југославији. Национално оснажење, па у неку руку и отрежњење – које ће, додуше, уследити тек након неколико деценија – било је потпомогнуто и издањима поменуте едиције. Док је у Југославији било примарно социјалистичко идеолошко усмерење, које су поједини научници пронашли чак и у омладинском *Политицином забавнику* од 1952. до 1991. године (Јањетовић 2007), а неки су, штавише, педесетих година емигрирали упркос неспорној стручности – попут светски познатог и признатог експерта за класичну филологију полиглоте Мирослава С. Марковића (Пантелић 2016), у готово истом временском периоду прота Алекса покренуо је 1952. и

усмерио издаваштво СПЦ ка претежно црквеним и националним темама, превођењу, као и давању прилике појединим школованим и мериторним (а мало познатим или заборављеним) српским писцима и ствараоцима да се огласе или објаве своја књижевноуметничка или стручна дела. Чак се усудио да проговори и о *српском ишћању*, које у Југославији није смело да буде поменуто, нити да буде елаборирано, па ни деценијама после објављеног првог Свечаниковог дела из 1952.

Издаваштво Свечаника може се поделити на два периода:

– првобитни, који је одликовала кључна петогодишња подршка владице Николаја;

– наредни, у коме је прота Алекса од 1956. до 1975. године сам руководио целокупном едицијом.

Издања Свечаника оставила су трага у дијаспори. Стога се с правом може закључити да је штампање периодике СПЦ у послератном Минхену био својеврстан подвиг, с једне стране, због изузетно тешких материјалних услова у првим послератним деценијама, а с друге, због великог неразумевања бројних чинилаца – у иностранству, као и перманентном игнорисању и забрани појаве помињаних наслова у ФНРЈ/СФРЈ. Зато је умесно додати да је едиција прешла трновит пут, од игнорисања, преко дисквалификације, до афирмације.

Рад представља реконструкцију настанка и издаваштва периодике Срба у послератном Минхену. Ово није било нимало једноставно због чињенице да у Библиотеци СПЦ у главном граду Баварске нема највећег броја књига и часописа које је ова ЦО штампала и издавала дуги низ деценија. Истраживање је трајало дуже од четири године. Пописане су књиге, часописи, листови и билтени који су пронађени и сакупљени у Немачкој, на Светој Гори и у Србији, а потом и анализирани. Бројне примерке периодике не поседују ни Народна библиотека Србије, ни Матица српска, ни Библиотека Српске академије наука и уметности, ни Библиотека Православног богословског факултета Универзитета у Београду, ни Патријаршијска библиотека (централна библиотека СПЦ). Изјаве и сведочанства, која су допринела изради ретроспективе пружили су ретки живи познаваоци, сведоци или непосредни учесници настајања заграничне црквене периодике, као и културно-политичких прилика у којима се ова делатност одвијала.

Преглед црквене штампе настале у Минхену од 1945. до 1980. значајан је из неколико разлога. Пре свега, досад није пронађен ниједан објављен научни рад о овом плодном издаваштву Срба у послератној Немачкој. Релевантност теме јесте у томе да се после неколико деценија може приказати *ишћа* су и *како* радили Срби у Баварској након Другог светског рата. Временска дистанца омогућава објективно сагледавање и валоризацију. Загранична публицистика која је одштампана у при-

лично обимном тиражу, чак и из данашње перспективе, ипак указује на социјални ангажман и присутност у културном миљеу Немачке, и то управо кроз појаву и објављивање листова, билтена, весника, часописа и књига.

Тема је релевантна и актуелна јер представља приказивање целокупног издаваштва које нико никад није промовисао нити приказао у Србији, ни у времену настанка, али ни касније, осим у спорадичном помињању и то углавном у контексту стваралаштва политичких емиграната, дисидената, заграничних стваралаца или антикомуниста. Највећи број дела настао је у (превеликој) тишини, готово у тајности. Због тога су и сама та дела, као и поједини њихови аутори, остали мање-више непознати. Сада је први пут урађен основни приказ, кроз попис, кратку историју настајања и преглед садржаја дела заграничног Српства у послератној Немачкој. У раду је пружен пресек настајања публикација које је започето пре око 70 година, а престало пре отприлике пола века. Тиме је, на неки начин, скинута сенка с једног дела доприноса СПЦ евангелизацији верника у дијаспори, и малим делом у отаџбини. О неком обимнијем просвећивању не може бити речи, премда резултати једног епископа који је надгледао и једног свештеника који је руководио издаваштвом никако не могу бити окарактерисани као успутни или безначајни. Наведена црквена периодика није била само реликт прошлости већ и семе које је изникло и процветало у периоду напуштања социјалистичког самоуправљања и другачијег формирања и успостављања Србије у периоду распада Југославије. Едиција Свечаника може се оценити као културно добро из кога су касније изникла другачија сагледавања цркве и њене улоге, од оне често деценијама поједностављиване као „опијум за народ“, истовремено третиране као „назадне“, „заостале“ и „клеро-фашистичке“. У том контексту, појава, значење и улога Свечаника завређују да буду признати као својеврстан феномен у времену настанка, које је одликовало идеолошко једноумље, тоталитаризам, као и искривљена стварност која је фабрикована и приказивана у СФРЈ. Док је термин *српски* био избегаван, неретко и непожељан, *хришћански* негативно конотиран, а *православан/црквен* омражен и презрен – што су биле одлике тадашњег југословенског друштва – Свечаник јесте био део феноменологије српске културе и стваралаштва у иностранству, и то као једна сасвим оригинална и атипична појава. Доказ написаног јесте чињеница да су се минхенски наслови нашли у српским библиотекама тек много деценија после њиховог штампања.

Одабир, али и садржаји бројних књига упућују на то да се против безбожничтва владика Николај и отац Алекса нису (руко)водили мржњом према комунизму, окорелим партијским функционерима који су починили и организовали бројне послератне вансудске прогоне, злочине и (масовне) ликвидације већ објављивањем теза и књижев-

них дела која су упућивала на другачији угао посматрања, односно тумачења религије и нације у Југославији у другој половини 20. века. Игнорисање, одбацивање, клеветање, па и *damnatio memoriae*, нису обеспокојили нити зауставили двојицу стубова црквеног издаваштва. Неодговарајући однос према баштини једне црквене општине у расејању који је имала стручна јавност у ФНРЈ/СФРЈ, нажалост, није био изузетак. Занемаривани су и други стваралачки напори и резултати настајали при СПЦ у страним државама или на другим континентима, почев од објављивања *Сабраних дела владике Николаја* у Диселдорфу, преко књига објављених у Америци и Аустралији, периодике редовно публиковане у Хиландару, па све до тротомне *Домаћинке Православне цркве* оца Јустина Поповића. Једноставно, били су прећутани, непожељни и непостојећи, иако су настајали и развијали се.

Упркос карактеристици проте Алексе коју је проф. Јеротић поменуо – да је „био антикомуниста од главе до пете“ – уочено је да је овај клирик СПЦ био погружен у светотајински живот цркве, а истовремено лишен злобе или непријатељства према поретку који је неколико деценија владао у његовој отаџбини и који је поменутој верској заједници нанео огромне патње и штете. Заправо, он му се супротставио на један академски и стваралачки начин – издавањем књига и листова, односно пружањем другачије слике и другачијег погледа и на свет и на живот, а у крајњој линији и на идеолошко посматрање стварности. Тим начином пружио је читаоцима прилику да се упознају са широким спектром тема: богословским достигнућима (Борчић 1962), изучавањем Библије (Шаф 1953, Ђордани 1960, *Псалтир* усклађен с његовим читањем на православним богослужењима 1955, Најдановић 1965), тумачењем етике (Спекторски 1953), мишљењем и ставовима прогнаних клирика или дисидената о појединим црквеним (Велимировић 1952, 1953 и Поповић 1953), односно културолошким темама (Вишеславцев и Иљин 1955), као и о положају православља у Југославији (Велимировић 1953, Слијепчевић 1959 и Костић 1961). Чак је и за најмлађе припремљено дело *Божјиња чиштанка* (Тодоровић 1967).¹²

На основу свега набројаног, Свечаник се с правом може окарактерисати као највреднији домет у издавачкој делатности једне црквене општине СПЦ у целокупном расејању у другој половини 20. века. То је постигнуто изузетном преданошћу владике Николаја и проте Алексе упркос постојању две битне чињенице. Прва би била велико неразумевање и отпор појединих клирика из дијаспоре, од којих се с правом могло очекивати да подрже српско православно

12 Писац, тада потписан иницијалима (М. Т. 1967), једини је од аутора Свечаника који је књигу написао још септембра 1958. у тадашњој Југославији, што је свакако представљало вишеструк ризик. Био је то син проте Алексе, проф. Младомир Тодоровић, касније ректор Богословије у Сремским Карловцима. Дела сличног карактера тада није било ни у отаџбини ни у дијаспори.

црквено издаваштво, што се није догодило. Друга – перманентно опструирање и маргинализовање из Југославије, у којој су се и 1986. као опасно штиво одузимала поједина дела одштампана у иностранству, од којих је субверзивно било чак и *Чика Јова српској деци* (Јовановић 1899) књижевника Јована Јовановића Змаја, преминулог давне 1904. године.

Захвалност

Аутор изражава посебну благодарност за несебичну вишегодишњу подршку приликом израде овог рада Његовој Светости блаженопочившем патријарху српском господину Иринеју Гавриловићу, Његовом Преосвештенству владици бачком господину проф. др Иринеју Буловићу и господину Чаславу Тодоровићу.

ИЗВОРИ

Необјављени архивски извори

- Алекса Тодоровић, писмо протојереју Миодрагу Ђурићу, 28. март 1968, Лични фонд Немање Андријашевића, Минхен, Савезна Република Немачка.
- Архив Ђока Слијепчевића, Оснабрик, Савезна Република Немачка.
- Архив Југославије, Београд, Фонд: Савезна комисија за верске послове, 144-1-1.
- Архив Патријаршије, Кабинет Патријарха српског, Фондови: „Дијаспора 1. Ц.О. Минхен, 2. о. Алекса Тодоровић (персонални предмет)“; „Персонални предмет О. Алекса Тодоровић“; „Дијаспора, посете Дијаспори“; „Посета Дијаспори у Европи Њ. Пр. Еп. Др. Саве 1963“.
- Архив Српске православне цркве, Црквена општина у Минхену, Савезна Република Немачка, Фондови: „Парохија“ и „Благајна“.
- Архив Српске православне цркве, Београд.
- Атанасије Јевтић, мејл послат аутору, 8. 6. 2018.
- Ауторизовани текстови интервјуа са др Љењом Слијепчевић, у поседу аутора. Март 2016 – април 2021.
- Василије Томић, мејл послат аутору, 9. 12. 2016.
- Велимир Петаковић, изјава дата аутору, 19. 10. 2016.
- Владета Јеротић, изјава дата аутору, 9. 9. 2016.
- Градмир Станић, изјава дата аутору, фебруар 2016.
- Димитрије Калезић, мејл послат аутору, 6. 11. 2017.
- Добривоје Бобан Томић, изјава дата аутору, 14. 9. 2016.
- Драгомир Пантелић, телефонски разговор са аутором, 9. 8. 2016. и 29. 8. 2016.

- Душан Колунџић, мејл послат аутору, 5. 4. 2017.
- Јоанис Гарнанидис, телефонски разговор са аутором, 15. 4. 2019; мејл аутору 17. 7. 2019.
- Јован Павловић Ћиле, потврда о запленим књигама, бр.[ој] сл.[ужбено], Секретаријат за внатрешни работи, Граничен премин 'Богородица' (Гевгелија), 24. јул 1986, Архив породице Павловић, Београд.
- Лаврентије Трифуновић, мејл послат аутору, 1. 4. 2017.
- Матеја Матејић, изјава добијена преко Скајпа, 19. 1. 2017. Мејлови послати аутору 28. 1. 2017 и 29. 1. 2017.
- Милан Мића Јанковић, мејл послат аутору, 26. 11. 2016.
- Милутин Вељко, изјаве дате аутору, 11. 4. 2017 и 16. 4. 2017.
- Момир Лечић, изјава дата аутору, 11. 1. 2017.
- Момчило Вуковић Бирчанин – Мумија, *Побијени Срби, њолишнички емигранти*.
- Никодије Митровић (Ник Мартел), изјава добијена преко Скајпа, 19. 1. 2017.
- Предраг Матејић, мејл послат аутору, 11. 1. 2017.
- Часлав Тодоровић, изјаве дате аутору, 14. и 20. 9. 2016, 24. 2. 2017, 7. и 10. 3. 2018, 6. 12. 2018, 20. 8. 2019, 22. 8. 2019, 29. 8. 2019, 3. 3. 2020, 19. 5. 2021 и 5. 9. 2021.

Објављени архивски извори

- Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, I–XII, Диселдорф-Химелстир: Епархија западноевропска, 1976–1986.
- Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, XIII. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко, 2016. 657–730.

Штампа и периодика

- Билетен Свечаника (Минхен)
 Гласник СПЦ (Београд)
 Живот и рад (Минхен)
 Искра (Минхен)
 Каленић (Крагујевац)
 Света Србија, поздрав Свечаника (Минхен)
 Токови историје (Београд)
- Hereticus (Beograd)

Издања Свечаника

- Блажени и блаженства* – др Димитрије Најдановић, професор Универзитета, 1965.

- Боџомоља – Свеѣа Лиѣурѣја, О Молиѣви, Песме Боѣу и Роду*, 1956.
Боџословски Сџорник (Богословски зборник), на руском, 1954.
Божићна чиѣанка – саставио Младомир Тодоровић, професор богословије, 1967.
- Диван, наука о чудесима* – Епископ Николај, 1953.
Жеѣве Госѣодње – Епископ Николај, 1952.
Жеѣве Госѣодње – Епископ Николај, II п опуњено издање, 1953.
Живоѣ Свеѣоѣа Саве и Свеѣоѣа Симеона – др Јустин Сп. Поповић, професор Универзитета, 1962.
Из срѣској верској живоѣа – др Лазо М. Костић, 1961.
Исус Христѣс чудо светѣске истѣорије – др Филип Шаф, превео др Јован Бркић, 1953.
Једини Човекољубац – Епископ Николај, 1958.
Касијана, наука о хришћанском ѣојимању љубави – Епископ Николај, 1952.
Кулѣурни људи о кулѣурним ѣроблемима – Борис Петровић Вишеславцев и В. Н. Иљин, с руског превео професор Јован Братић, 1955.
Павле Аѣостѣол Мученик – Иђино Ђордани, с талијанског превео про-тојереј Стеван Простран, 1960.
Песме Молиѣвене Монаха Тадије – Епископ Николај, 1952.
Пиѣање Македонске ѣравославне цркве у Јуѣославији – др Ђоко Слијепчевић, 1959.
Породични живоѣ код Срба – професор Влајко Влаховић, 1954.
Први Божји Закон и Рајска Пирамида – Епископ Николај, 1959.
Православље у Босни и Херцеѣовини – Милорад Павловић (П. М. Томић), 1954.
Псалѣир, 1955.
Релиѣозно-фолклорни сѣав ѣесника Њеѣоша – др Лазо М. Костић, 1963.
Свеѣе Тајне – професор Борко Борчић, 1962.
Свеѣосавље као философија живоѣа – др. Јустин Сп. Поповић, професор Универзитета, 1953.
- Свечаник календар за 1953. ѣодину са Верском Чиѣанком.*
Свечаник календар за 1952. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1954. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1955. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1956. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1957. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1958. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1959. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1960. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1961. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1962. ѣодину са Верском Чиѣанком.
Свечаник календар за 1963. ѣодину са Верском Чиѣанком.

- Свечаник календар за 1964. годину са Верском Чийанком.*
Свечаник календар за 1965. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1966. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1967. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1968. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1969. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1970. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1971. годину са Верском Чийанком.
Свечаник календар за 1972. годину са Верском Чийанком.
Српска црква српској деци, 1955.
Три српска великана – протојереј др Димитрије Најдановић, бив. професор универзитета, 1975.
Философске урвине – др Јустин Сп. Поповић, професор Универзитета, 1957.
Хришћанска етика – др Евгеније Спекторски, професор Универзитета, прево с руског професор Борко Борчић, 1953.
The Rays of Microcosm (Луча Микрокозма) – Петар Петровић Његош, на енглески прево др Манинг, проф. Колумбија Универзитета, 1953.

ЛИТЕРАТУРА

1945. *Крај или нови почетак?* Тематски зборник радова. Прир. Зоран Јањетовић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2016.
- Андрић, Зоран. „Свечаник, или каријатиде српске духовности у дијаспори“. *Сјоменица њедесет година Српске православне Црквене ојштинине у Минхену 1946–1996*. Ур. Владимир Коњикушић. Минхен: Српска православна црква Црквена Општина Минхен, 1997. 86–88.
- Буловић, Иринеј. „Космолошка димензија богословља оца Јустина Поповића“. *Отац Јустин Поповић живи и дело. Зборник са научној скуја*. Ур. Сунчица Денић. Врање: Епархија врањска, 2015. 20–30.
- Буловић, Иринеј. „Пути современног сербског богословља“, *Бојословље 1*, Београд (2020): 16.
- Вуковић, Сава. „АРСЕНИЈЕ (Брадваровић) митрополит будимски 1960–1963“. *СРПСКИ ЈЕРАРСИ од деветној до двадесетној века*, Сава Вуковић, Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић, 1996. 37–38.
- Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије. Оружане снаје српске владе 1941–1945*, Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Ђурић, Живојин и Суботић Драган. *Личности српске деснице у 20. веку*, I, Београд: Институт за политичке студије, 2008.
- Ђурић, Вељко Мишина. *Лейојис Српске православне цркве 1946–1958. године: време њајријарха Гаврила (1946–1950) и Викентија (1950–1958)*, књига 3. Београд: Српско културно друштво „Зора“, Книн, 2002. 1396.

- Значај библиографије периодаике за истраживање књижевности и културе.* Ур. Ђосиф Вукић, Ана и Матовић Весна. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.
- Јанковић, Мила. „Живот и рад“. *Споменица десет година Српске православне Црквене општине у Минхену 1946–1996.* 141–182.
- Јањетовић, Зоран. „Комунизам на кашичицу: идеолошки садржаји у *Политичкином забавнику 1952–1991*“, *Токови историје* 4, Београд, (2007): 97–117.
- Јањић, Ђорђе. „Време саблазни и антихриста“. *Отац Јустин Поповић живио и дело. Зборник са научној скупи.* 140–176.
- Јовановић, Јован Змај. *Чика Јова српској деци*, Београд: Српска књижевна задруга, 1899.
- Јовановић, Милан. „Организације верског живота у Немачкој за време Другог светског рата“. *Споменица западно-европске епархије 1969–1984*, Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевропска, 1984. 87–92.
- Јовановић, Слободан. „Слободан Јовановић о ’Животу и раду’“, *Животи и рад* 4, Минхен (1948): 158.
- Калабић, Радован. *Српска емиграција (прилози за историју српског иселеништва 1830–1992)*, Београд: Радован Калабић, 2001.
- Коњикушић, Владимир. „Српска православна црквена општина у Минхену“. *Споменица десет година Српске православне Црквене општине у Минхену 1946–1996.* 29–73.
- Матејић, Матеја. „Верски живот расељених лица у Немачкој: 1946–1956.“ *Каленић*, 3–6, Крагујевац (1991): 36–37.
- Матејић, Матеја и Карапанџић, Боривоје. *Са крстом у руци и љубављу у срцу*, Ваљево: Удружење српских добровољаца, 2008.
- Милеуснић, Слободан. „Страдање Арсенија Брадваревића, митрополита Српске православне цркве“, *Гласник СПЦ*, 6, Београд: Свети архијерејски синод (2005): 5.
- Милеуснић, Слободан. „Страдање Арсенија Брадваревића, митрополита Српске православне цркве“, *Гласник СПЦ*, 7, Београд: Свети архијерејски синод (2005): 5.
- М. Н. „Тешкоће Српске цркве у садањој Југославији.“ *Животи и рад*, 1, Минхен: Српска православна црква Црквена општина Минхен (1947): 100–107.
- Митровић, Момчило. *Српска национална часић пред законом 1945. године*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2007.
- Митровић, Никодије. *Животи пројананика антикомунисте. Истина о Удбаним целашима*, Београд: приватно издање писца, 2015.
- Митровић, Р. „Васпитна служба у добровољачким јединицама“. *Зайиси из добровољачке борбе*, II, Минхен: Искра, 1955. 9–14.
- Пантелић, Благоје. „Зашто је Мирослав Марковић морао да оде? Јављања Мирослава С. Марковића из Венецуеле (1955) проф. Милошу Н. Ђурићу“. *Теолошки погледи*, 1, Београд: Свети архијерејски синод (2016): 49–84.

- Пантелић, Драгомир. *Мој љуби*, Београд: приватно издање писца, 2003.
- Пауновић, Светомир. *Сећања сведока једног времена*, Београд: приватно издање писца, 2004.
- Петровић, Душан. *Штампа и Црква: 1960–1990: у новинама се тако писало о Српској православној цркви*, Сремски Карловци: Српска православна епархија сремска, Нови Сад: Сајнос, 2016.
- Pribić, Nikola. *Studien zum literarischen Spätbarock in Binnenkroatien Adam Aloisius Baričević*, München: Südosteuropa Institut, 1961.
- Радић, Радмила. „Суђење митрополиту Арсенију Брادرарићу 1954. године“, *Токови историје* 1–2, Београд (1994): 189–199.
- Радић, Радмила. *Држава и верске заједнице 1945–1970. Први део: 1945–1953*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2002. 369.
- Ракић, Радомир. „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године“. *Српска православна црква 1920–1970. Сјоменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971. 291–310.
- Слијепчевић, Ђоко. „Др. Јустин Поповић“ (предговор). *Философске урвине*. 5–8.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске православне цркве*, III, Келн: самостално издање аутора, 1986.
- Спасовић, Станимир. *Историја Српске православне цркве у западној Европи*, Београд-Торонто: Источник, 2002.
- Сјоменица западно-европске епархије 1969–1984*. Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевропска, 1984.
- Српска православна Епархија средњоевропска од 1991. до 2006. године, Шемањизам*, уредници Божовић, Братислав и Тијанић, Слободан, Химелстир: Фонд мисије Епархије средњоевропске, 2007.
- Српска православна Епархија средњоевропска, Шемањизам 2014*, Ур. Дамјан Божић. Београд-Химелстир: Српска православна Епархија средњоевропска, 2014.
- Српска православна црква 1920–1970. Сјоменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971.
- Стојановић, Александар. „Ишчекивање судбине и нови почеци: прилози истраживању историје српске колаборационистичке емиграције у првим годинама после Другог светског рата“. *1945. Крај или нови почетак?* Тематски зборник радова, приређивач Зоран Јањетовић, Београд: Институт за новију историју Србије, 2016. 339–374.
- Суботић, Драган. *Политичка мисао Срба у расејању 1945–1990*, I, Београд: Институт за политичке студије, 1994.
- Томић, Добривоје Бобан. *Црвено сунце у зеници*, I, Београд: Удружење књижевника Србије, Књижевне новине, 2004.
- Томић, Добривоје Бобан. *Црвено сунце у зеници*, II, Београд: Удружење књижевника Србије, Књижевне новине, 2004.
- Турањанин, Новак. *Успомене службеника Патријаршије Српске*. Приредио Радован Пилиповић, Београд: Архив Српске православне цркве, 2013.

- Цветковић, Срђан. *У име народа, њолиитичка рејресија у Србији 1944–1953*, Београд: Евро-ђунти, 2014.
- Цветковић, Срђан. *Између срја и чекића. Ликвидација народних не-ријјателја 1944–1953*, I, Београд: Службени гласник, 2015.
- Boeckh, Katrin. „Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944–1953: Stalinistische Anleihen unter Tito (Верски прогони у Југославији 1944–1953: стаљинизам у титоизму).“ *Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*. Ур. Clewing Konrad и Oliver Jens Schmitt, München: De Gruyter Oldenbourg, 2005. 431–461.
- Cvetković, Srđan. „Represija u Srbiji 1944–1953“, *Hereticus*, VI, 2, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija (2008): 54–70.
- Cvetković, Srđan. „Političko-propagandno delovanje jugoslovenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985“, *Hereticus*, VII, 4, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija (2009): 41–68.
- Kurzydłowski, Christian. *Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement* (Dissertation). London: University of London, 2017.
- Miljković, Aleksandar A. „Sećanja na život u Beogradu u prvih nekoliko godina posle 'Oslobođenja' (do 1952. godine)“, *Hereticus*, VI, 1, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija (2008): 323–352.
- Nikolić, Momir. „In memoriam, Dve godine rada UNRRE u par skica.“ *Живот и рад*, I, Минхен: Српска православна црква Црквена општина Минхен (1947): 110–116.
- Nikolić, Kosta. *The Serbian political emigration in Western Europe 1945–1956*, Belgrade: Institute of Contemporary History, 2011.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Beograd: Nolit, 1988.
- Radić, Radmila. *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Simić, Radivoje. „Die serbisch-orthodoxe Diaspora in Deutschland“. *Die Serbische Orthodoxe Kirche in den Herausforderungen des 21. Jahrhunderts*. Ур. Dietmar Schon. Regensburg: Schriften des Ostkircheninstituts der Diözese Regensburg, Band 3, 2019. 124–137.
- Serben und Deutsche. Literarische Begegnungen*, Ур. Gabriella Schubert. Jena: Collegium Europaeum Jenense an der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 2006. Vlahović, Staniša. *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive. Anglo-jugoslovenski odnosi 1941–1948*, Birmingham: izdanje autora, 1985.
- Subotić, Dragan. *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971). Prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, I, Beograd: Institut za političke studije, 2004.
- Tomić, Dobrivoje Boban. „Zašto sam postao politički emigrant“, *Hereticus*, VII, 4, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija (2009): 180–186.

Nemanja Andrijašević

*Periodicals and Publishing of the Serbian Orthodox Church
in Munich from 1945 to 1980 (II)*

Summary

After the WW2 ended, a certain number of former camp prisoners and captives, as well as political émigrés chose to spend their exile in the Federate Republic of Germany as their host country. Most of them lived in overcrowded barracks with poor living conditions, i.e. in displaced persons camps. They had chosen this difficult destiny due to the regime changes in Yugoslavia, the abolition of monarchy, as well as frequent news about mass punishments, loss of civil rights and numerous executions performed by the communist regime in Yugoslavia. The Serbian Orthodox Church (SOC) in Germany started its organized work in the parishes after the WW2. The parochial life began with the founding of the Munich parish, and soon there followed parochial publishing of primarily spiritual and national content. Though struck with poverty, Serbs from the Munich parish started publishing the magazine *Life and Work* (Život i rad) as early as 1947. The articles published in this magazine never contained ideological arguments between those who belonged to the opposing sides during the WW2. After the priest Aleksa Todorović had been appointed as a priest of the Munich parish in 1950, the organizational level of the work in the parish rose to a significantly higher level. Right after that, the publishing work of the SOC significantly expanded, especially through the broad publishing enterprise of the religious-national *Svečanik* library. This library was supervised by Bishop Dr. Nikolaj Velimirović and Father Aleksa Todorović. The money for publishing had been provided by Bp. Nikolaj as well as the donors who received the books, calendars with religious advice and other issues of *Svečanik*. This editorial enterprising had a missionary character. It can certainly be said that the numerous *Svečanik* publications played an extremely extensive religious and national role in the lives of many Serbs across the world, but also in the lives of those who secretly received them inside the SFRY. The present author has listed and presented the periodicals published by the SOC in Munich from 1945 to 1980. The topics which were of importance for that period and well as those that were particularly of interest for the Orthodox Serbs of the time have been presented in this paper. The paper also contains the results of research conducted in the Archive of SOC in Munich, the Hilandar Monastery on Mount Athos, as well as in the most eminent libraries in Serbia – the National Library of Serbia and the Library of the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade.

Keywords: Serbian Orthodox Church, *Life and Work*, *Svečanik*, Bishop Dr. Nikolaj Velimirović, Priest Aleksa Todorović, emigration, Munich

Примљен: 15. 1. 2020.

Прихваћен: 30. 9. 2021.